

'This Fourth Part has been neither Copied nor Printed': On the Identification of the Last Part of "Sha'are Qedusha" / "להעתקה ולא להדפסה": "לבעיית זיהוי של החלק האחרון בספר "שערי קדושה"

Author(s): אבישי בר-אשר and Avishai Bar-Asher

Source: *Alei Sefer: Studies in Bibliography and in the History of the Printed and the Digital Hebrew Book* / מחקרים בביבליוגרפיה ובתולדות הספר העברי המודפס / עלי ספר: מחקרים בביבליוגרפיה ובתולדות הספר העברי המודפס, No. כג (2013 / תשע"ג), pp. 37-49

Published by: Bar Ilan University Press

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/24159707>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Bar Ilan University Press is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Alei Sefer: Studies in Bibliography and in the History of the Printed and the Digital Hebrew Book* / מחקרים בביבליוגרפיה ובתולדות הספר העברי המודפס ודהיגיטלי

"החלק הזה הרביעי לא בא להעתקה ולא להדפסה": לבעיית זיהוי של החלק האחרון בספר "שערי קדושה"

ספר "שערי קדושה" המיוחס לר' חיים ויטאל (להלן: רח"ו) נרפס עשרות פעמים ונמנה עם הנפוצים שבספרי ההנהגות הקבליים.¹ למרות סגנונו הנהיר לאין ערוך בהשוואה לכתבי רח"ו בקבלת האר"י, רב בו העיסוק בתחומים נחבאים שיועדו בדרך כלל לבני עלייה, ובהם דבקות, התעלות, גילוי ידע נעלם, השגת רוח הקודש ונבואה.² למראשיתה, לוותה הפצתו של הספר, על היסודות הנסתרים שבו, בהצבעה על קיומו של גרעין חבוי עוד יותר, הלא הוא החלק הרביעי והאחרון בספר. כמקובל להניח, תעלומתו של חלק זה החלה דרכה בהכרעתו של המדפיס בדפוס ראשון (קושטנדינא תצ"ד), נסים בן חיים אשכנזי, שלא להפיצו בריבים.³ ייתכן אף כי קדמה לכך בחירתו של מעתיק כתב היד של רח"ו במצרים, אברהם ׳ן אשר, שעשוי היה לגנוז את החלק בעצמו.⁴ מכל מקום, בחירה זו הוסיפה להישמר בקפידה עד הדור האחרון וכלעומת התפוצה המיוחדת שלה זכה רוב רובו של הספר, הרי כל חלקו הרביעי כמעט ואבד לעד.⁵

1 ראה: מ' פכטר, "ספרות הדרוש והמוסר של חכמי צפת במאה הט"ז ומערכת רעיונותיה העיקריים", עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ו, עמ' 398-408; נ' בן-מנחם, "כתבי ר' חיים ויטאל: רשימה ביבליוגרפית", טמירין, ב (תשמ"ב), עמ' שי-שיט. בעקבות הייחוס המסורתי, לא קמו עוררין במחקר על זיהוי של ר' חיים ויטאל כמחברו של ספר שערי קדושה. במיעוט כתבי היד של החיבור מן המאה הי"ז אפשר למצוא ראיות מסופקות לזיהוי זה, וגם העדויות החיצוניות אינן מסייעות לאשר את זמנו ומקורו המקובל של הספר. כמו כן, בביקורת הנוסח הנרפס של הספר, שהופיע לראשונה בדפוס למעלה ממאה שנים לאחר זמנו של רח"ו (ושימש מקור גם לכמה וכמה כתבי יד) תלויות ועומדות כמה בעיות יסוד. ביניהן אפשר למנות את השימוש המתמיה בכינוי המאוחר "האר"י" בהקדמת הספר לצד היעדר אזכורים של המורה במהלך הספר, את הברלי הסגנון הניכרים לעין ואת התלות המוגבלת בגופי רעיונות מקבלת האר"י (העשויה להתפרש גם כעדות לזמנו המוקדם של החיבור). המידע הטמון בכתבי היד שיידונו כאן, שבו נזכר רח"ו בהקשרים שונים, אינו מסייע רבות לפתרון הבעיה, מן הטעמים שיידונו בהרחבה להלן. עם זאת, גם אין בו כדי להכחיש את ההנחה המסורתית כי שלושת חלקי החיבור הנרפסים, מאת רח"ו באו, וצריכה עוד סוגיה זו לעיון גדול.

2 אשר להבדל בין קהל היעד המקורי המצומצם של הספר ובין תולדות תפוצתו בריבים, עיין: מ' פכטר, "ראשית צמיחתה של ספרות המוסר הקבלית בצפת במאה השש-עשרה", תרבות והיסטוריה (תשמ"ז), עמ' 87-88. עוד בעניין זה, עיין: G. Scholem, *Kabbalah*, Jerusalem 1974, p. 152.

3 ספר שערי קדושה, קושטנדינא תצ"ד, דף לה ע"א-ע"ב.

4 ראה: שערי קדושה (שם), דף א ע"א (שער).

5 ועיין: ד' אברמס, "מבוא", בתוך: קבלת האר"י, אוסף מאמרים מאת גרשם שלום, לוס אנג'לס תשס"ח, עמ' 11.

המדפיס הראשון בקושטא ראה להביא שורות בודדות מפתח החלק ומהן נהוג לשער את נושאו העיקרי: "באופני השימוש בהשגת רוח הקדש", הכול על יסוד תורת ההתגלות שנתבארה בחלקים הקודמים. תשומת לב מיוחדת עוררה שורה אחת שבה מצהיר המחבר כי החלק "יחלק לג' שערים: הא' באופן המעשים, הב' באופן ההשגה, הג' בתנאי ההשגה".⁶ הצהרה זו חורגת מדבריו בהקדמה הכללית לספר, שם עובר הוא בשתיקה על דבר חלוקתו הפנימית של החלק לשערים, ומתייחס רק להגדרת נושאו: "באופני הייחודי" עצמן אשר על ידם יושג רוח הקדש כאשר בחנתי ונסיתי ונתאמתו ע"י".⁷ כפי שיתברר לקמן, ההכרזה על מבנה משולש כביכול של החלק הנעלם עוררה את סקרנותם של מעתיקים בדורות עברו ומדפיסים בימינו, אשר הניחו דברי המחבר בהקדמה ותפסו לשון אחרון.⁸ קושי מרכזי מתעורר נוכח המשפט המסכם בדבריו הקצרים: "וכבר כתבתי בספרי הגדול הנקרא עץ חיים, כמה ייחודים ומיני דרכים נפלאים בענין ההשגה ואם יגזור השי"ת אכתבם באר היטב בחלק בפני עצמו".⁹ משפט זה מורה לכאורה על כוונתו העתידית של רח"ו לחבר חלק עצמאי נוסף ובו "ייחודים" ודרכים אחרות להשגה (בשעה שספרו הגדול "עץ חיים" היה כבר בנמצא) ולפיכך קשה לראות בו פתיחה לחלק קיים בספר. לאמתו של דבר, על יסוד משפט זה לברר רשאים היינו לשער כי כתיבת חלק זה מעולם לא החלה או למצער לא הושלמה וכי לפנינו אף הטעם להיעדרו.

עדותו הנזכרת של המדפיס היא גם המקור להתלבטות בשאלת טעמה של ההשמטה; וכך הוא כותב: "החלק הזה הרביעי לא בא להעתיקה ולא להדפסה כי מאחר שהכל שמות וצירופים וסודות נעלמות אשר לא כדת להביאו על המזבח הדפוס".¹⁰ על פי השערה מקובלת, יש לתלות את הצפנת החלק בהסתייגות מן העיסוק בענייני נבואה והשגה.¹¹ זאת, למרות העובדה שחלקיו המוקדמים של הספר מגלים יותר מטפח בשאלות של נבואה.¹² מטעם זה, יש מקום להטיל ספק בהשערה האחת, ולהעדיף על פניה את החשש מפני הדפסתם של שמות וצירופי אותיות – ובאמת המדפיס מדגיש בפירוש עניין זה – ולמעלה מכך, ההיסמכות על קבלת האותיות של ר' אברהם אבולעפיה.¹³ אין לנו אפוא אלא לתמוה על כך שדברי המדפיס, שבהם

6 שערי קדושה (שם), דף לה ע"ב.

7 שערי קדושה (שם), דף ב ע"א.

8 וראה בעניין זה דבריו של פכטר (לעיל הערה 1), עמ' 404-405, הערה 35. כן ראה: ר' מרזו, "היבטים בתורת הנבואה הלוריאנית", עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"א, עמ' 92-93.

9 שם. ראה למשל: ר' חיים ויטאל, עץ חיים, ירושלים תשכ"א, א, עמ' רכו-רכט. ייחודים נוספים נלקטו על ידי ר' שמואל ויטאל ב"שמונה שערים", שער רוח הקודש, ירושלים תשמ"ח, וראה עמ' עד ואילך.

10 שערי קדושה (שם), לה ע"ב.

11 כך סבר גרשם שלום במונוגרפיה החשובה שלו: G. Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, 3rd revised edition, New York 1954, pp. 121-122; idem, *Kabbalah*, Jerusalem 1974, p. 181 נמשכו חוקרים רבים. ראה, למשל: ר"צ ורבלובסקי, ר' יוסף קארו: בעל הלכה ומקובל, ירושלים תשנ"ו, עמ' 76-77 וראה גם גילוי הלב המעניין בהערה 150, אשר נוסף בתרגום העברי. כן ראה: י' דן, ספרות המוסר והדרוש, ירושלים 1975, עמ' 217; פכטר (לעיל הערה 2), עמ' 88 הערה 76; M. Verman, *The Books of*, 1975, p. 18 *Contemplation: Medieval Jewish Mystical Sources*, Albany 1992, p. 18.

12 בעניין זה ראה: M. Idel, *Absorbing Perfections: Kabbalah and Interpretation*, New Heaven & London 2002, p. 182.

13 והשווה טענתו של ורבלובסקי (לעיל הערה 11), עמ' 82-83. כן ראה: A. Kaplan, *Meditation and*

גלום ערך רב לכירור מרכיביו האמיתיים של החלק, לא זכו תמיד למלוא תשומת הלב. בעבר נשענו הנסיונות לזיהוי החלק הנעלם על מספר מצומצם של כתבי יד, שבהם נשתמרו כמה חטיבות השייכות לכאורה לחלק הרביעי בספר, ובלעדירה היינו ממששים באפילה. בין כתבי יד אלה לא נותר אלא כתב יד אחד ובו ארבעת החלקים במלואם, וגם הוא חסר מאוד בהשוואה ליתר. אבקש תחילה לתאר בקצרה את כל כתבי היד שיש בהם כדי להאיר פרשה עלומה זו.

א. כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Add. 19788, קטלוג מרגליות iii-iv/749 (מתכ"י ס' 5003),¹⁴ המאה ה"ז(?)¹⁵ כתיבה מערבית, דף 10א-21ב

תרומה נכבדה הרים ג' מרגליות, שתיאר שניים מחלקיו של כתב יד זה כחלק הרביעי ב"שערי קדושה" לרח"ו. ובאמת, בראשו של הקטע תבוא הכותרת "חלק ר' מס' שערי קדושה כתיבת יד למהרח"ו צוק"ל".¹⁶ ואולם עיון זהיר מעלה כי חלוקת כתב היד לשניים מלאכותית היא, ויש להניח שמרגליות נמשך בכך אחר הכרעתו השגויה של המעתיק, שקטע את רצף הדיון באמצעו, הניח את צדו השני של הדף ריק, ובראש העמוד הבא קשר לפתע כתר חדש שלשונו "זה השער לה' הוא חלק האחרון משערי קדושה".¹⁷ דומני כי הסיבה לשגיאה זו טמונה בהתעקשותו של מסדר כתב היד לכוף את הטקסטים שעמדו לרשותו לפי מבנה שלושת השערים שהוזכר לעיל (ולהציבם משום-מה לפני העתקת החלק השלישי של הספר).¹⁸ בשל כך, התעלם הלה מן העובדה שציונו של המחבר "בשער ב'" מיד לאחר הכותרת, אינו אלא מראה מקום לדברים מספר "משכן העדות" לר' משה די ליאון – דהיינו לשער השני מתוך חמשת שעריו של חיבור זה – שממנו הוא מעתיק והולך.¹⁹ דוגמה זו ממחישה היטב היאך

L. Fine, "Recitation of Kabbalah, York Beach [Me.] 1982, pp. 190-198 Mishnah as a Vehicle for Mystical Inspiration: A Contemplative Technique Taught by Hayyim Vital", *Revue des Etudes Juives* 141 (1982), pp. 189

14 בהשמת גיליון אחד: דף 227-228א. אני מודה לגב' יעל אוקון, מנהלת המכון לתצלומי כתבי יד עבריים בירושלים, על שסייעה בעדי להשיג תצלום של הגיליון החסר.

15 זמנו של כתב היד מסופק. על פי הקולופון שבדף 9ב, דפים 4א-9ב נכתבו בידי רוד נטף, שחי במאה ה"ח. ואולם בכך אין כדי להכריע בשאלת זמנם של יתר חלקי כתב היד, הכתובים בכתיבות שונות, ועיין: G. Margoliouth, *Catalogue of the Hebrew & Samaritan Manuscripts in the British Museum*, Part III, London 1915, pp. 25-26. מרגליות (עמ' 25) מתארך את הכתיבות למאה ה"ט וה"ז (i).

16 דף 10א.

17 וראה להלן הערה 36.

18 ראשיתה של ההעתקה מן השער השלישי בדף 222 בכה"י והיא מסיימת בדף 28א. בדף האחרון בחר המעתיק להביא משום-מה קטע קצר המופיע בהקדמה הנדפסת, שבו נפרשת חלוקת הספר לארבעה חלקים. לאחר מכן הביא בקיצור עוד שני קטעים מן החלק הראשון של הספר, משערים ב' ו-ר'.

19 כך נהג המחבר גם ביתר השערים ב"משכן העדות" שמהם ציטט. המקורות המצוטטים מספרו של רמר"ל מצויים לפנינו בכתבי היד של החיבור, כדוגמת הקטע הנזכר מן השער השני, שעניינו האסכטולוגיה של הנפש לאחר מות הגוף; לדיון בקטעים אלה, עיין: י' נרב, "האסכטולוגיה של ר' משה די ליאון בס' משכן העדות", אוצר יהודי ספרד, ב, ירושלים תשי"ט, עמ' 72-73; א' בר-אשר, "תורת הכפרה והתענית של ר' משה די ליאון והפולמוס ה'זוהרי' עם הנוצרים הנוצריים", קבלה, כה (תשע"ב), עמ' 293-320.

כינוסם של טקסטים שונים בתורת החלק הרביעי של "שערי קדושה" בצירוף עריכתם במבנה מלאכותי בכתב היד הזה, חרצו בדורות מאוחרים את הדעה המקובלת שאלה הם שלושת שערי הנעלמים של החלק הרביעי.²⁰ וכך, גם מי שהצביע על אופיים הלקטני של דפים 14ב-221 בכתב היד, לא שעה להצהרתו הברורה של רח"ו בראש חטיבה זו על העמדת חיבור עצמאי: "אני הצעיר חיים חיברתי בחיבור זה ליקוטים כל אשר מצאתי מפוזר בספרים בענין השגת האדם".²¹ לכך יש לצרף את הערתו המפורשת של המעתיק (או מסדר כתב היד) "עוד זה מצאתי מכתבת ידי הרב המקובל זקני זלה"ה", הקודמת להעתקה לקטנית של כמה פסקאות עצמאיות וביניהן "סוד המלבוש" ו"ענין ההשגה".²² אף על פי כן, לא קמו עוררין על בחירותיו הגלויות של סופר כתב היד, וזאת על אף שגם כתבי היד האחרים מסייעים לעמוד על ברירותיו, שגאותיו והשמטותיו.²³ כפי שאנסה להוכיח להלן, עצם ההבחנה בין שתי חטיבות טקסטואליות שונות – ראויה ונכונה, ואולם החלוקה שהציע המעתיק – שגויה היא.

ב. כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 9167 (מתכ"י ס' 6602), המאה הי"ז, כתיבה מזרחית, דף 10א-16ב דף 34א-46א²⁴

טעותו של המעתיק מכ"י א שבה ומזדקרת מהשוואת הדברים לכתב יד ב, שגם בו הועתקו חטיבות אלה. ככל הנראה, זהו כתב היד הקדום מבין אלה שנשתמרו בידינו האוצר כתבים החשודים על שייכותם לחלק הרביעי ב"שערי קדושה". כאן ניכרת בבירור היברלותו של החלק הרביעי המשוער של הספר מעם ליקוטים אחרים, שבחלקם קרובים אליו ואף מקבילים לו בתוכנם. נבחנות בו ארבע חטיבות שונות של חיבורים המיוחסים כולם לר' חיים ויטאל: א) חטיבה המוכתרת בציון "שערי קדושה השער הא' באופני המעשה", וזאת בלא שיבוא בהמשכה שער נוסף (דף 10א-16ב); ב) החיבור "דרך חיים", שעניינו המרכזי הוא התשובה

20 שיקולי העריכה של מעתיק כתב היד באים לידי ביטוי גם בקיצור קטעים השבים ונשנים בחיבור, וראה להלן הערה 33.

21 דף 14ב. ועיין: שלום (לעיל הערה 11), עמ' 122 והערה 4 שם. פכטר (לעיל הערה 1), עמ' 404 הערה 35; מרוז (לעיל הערה 8), עמ' 95 ועמ' 110. וראה הצעתו של פיין (לעיל הערה 13), עמ' 188-189, כי תכליתה המקורית של האסופה של רח"ו להעמיד בפני מבקש הדרך המיסטית מבחר מסורות שונות; והשווה: מרוז (שם), עמ' 93. כן ראה: R. Meroz, "Faithful Transmission versus Innovation: Luria and His Disciples", *Gershom Scholem's Major Trends in Jewish Mysticism 50 Years After*, Tübingen 1993, p. 260; M. Idel, *Ascensions on High in Jewish Mysticism: Pillars, Lines, Ladders*, Budapest & New York 2005, p. 46 n. 87; E.R. Wolfson, *Through a Speculum that Shines: Vision and Imagination in Medieval Jewish Mysticism*, Princeton 1994, p. 323; idem, "Weeping, Death, and Spiritual Ascent in Sixteenth-Century Jewish Mysticism", in: John J. Collins and M. Fishbane (eds.), *Death, Ecstasy, and Other Worldly Journeys*, Albany 1995, p. 232 n. 134.

22 דף 14א; מקטע קצר זה מסתיים בדף 14ב. ייתכן כי הציון "זקני" נוסף בידי ר' משה ויטאל, נכדו של רח"ו, שפעל במצרים ועשוי היה לסדר את כתב היד המקורי, שממנו העתיק המעתיק האלמוני את "סוד המלבוש" ו"ענין ההשגה", וראה גם להלן הערה 28.

23 ראה לעיל הערה 21. רוגמה לקטע החסר בכ"י א היא פסקה שלמה על השגת החכמה מס' ברית המנוחה שנשתמרה בכ"י ב בדף 36א-37א.

24 לתיאורו ותיאורו של כתב היד, עיין: י' אביב, קבלת האר"י, ירושלים תשס"ח, עמ' 246 ועמ' 248.

ודרכיה ונרפס כמה פעמים (דף 16-34א; ²⁵ג) שני קטעים קצרים ועצמאיים: "סוד המלבוש" ו"ענין ההשגה" (דף 34-35ב); ד) קובץ אשר כרברי המחבר מכיל "ליקוטין כל אשר מצאתי מפורד בספרים בענין השגת האדם" והוא מסתיים ב"סוד ההתבודדות" ו"סוד הנבואה" ונחתם בהערת המעתיק "עד כאן הועתק ע"פ מהרח"ו זלה"ה" (דף 35-46א). ²⁶ קוראים בדורות מאוחרים לא השגיחו בחלוקה זו – ואולי יש למנות עמהם גם את מעתיק כתב היד האחר שהוזכר, שיכול היה להעתיק ממנו או משאריו הקרוב אליו שהיה ואבד. ²⁷ ראייה מכרעת להשערותנו מצויה בהגהה שנוספה בין השיטין בדף 34ב: "עד כאן מה שנמצא מקונט' דרך חיים: וגם סוד המלבוש וכו' עד הסוף חוץ מאלדד הדני [=ר"ל], החיבור שמופיע בכתב היד לאחר חיבורי רח"ו הועתק מכ" מהרח"ו ז"ל". ²⁸ לא זו אף זו: לכל אורכה של החטיבה האחרונה אין למצוא ולו עדות אחת מאת המחבר או המעתיק לשיוכה לס' "שערי קדושה" דווקא.

ג. כ"י מוסקבה, ספריית המדינה, גינצבורג 691 (מתכ"י ס' 47840), המאה הי"ז, כתיבה מזרחית, דף 50א-55א

כתב יד זה, גם הוא מן המאה הי"ז, הוא לעת עתה כתב היד היחיד שבו ביקש המעתיק להשלים את כל חלקיו הנרפסים של ספר "שערי קדושה" באמצעות חלקו הרביעי, ולא רק להציל את החסר. הקטע המופיע בדפים הנזכרים מקביל ל"חטיבת הליקוטים" מכ"י ב (שהועתקה כאמור בלא הבחנה גם בכ"י א) אך הבריקה מעלה כי אין הוא תלוי באחד משני כתבי היד הקודמים וכי הוא חסר בהשוואה אליהם. ²⁹ כמו כן, השוואתו למסירה שנשתמרה בשני כתבי היד האחרים מסייעת להבחין בין ליקוטים שעניינם השגה ובין הרצאת-דברים בנושאים קרובים אחרים, כגון "סוד המלבוש" או "סוד הנבואה", שנעדרים ממנו מכול וכול. עוד יש לציין כי דווקא החטיבה שהופיעה בראשונה בכתבי היד א ו-ב ("כאופני המעשה"), ובה קטעים שעניינם צירופי אותיות, לא הועתקה בכתב היד הזה.

ד. כ"י רמת גן, אוניברסיטת בר אילן 1211 (לשעבר 53 Moussaief; מתכ"י ס' 22878), המאה הי"ט-הכ', כתיבה מזרחית, דף 302א-307ב

ההעתקה המאוחרת שבכתב יד זה נפתחת בציון שהוסיף המעתיק מוסאיוב "זהו תשלום ספר שערי קדושה למהרח"ו זלה"ה שהובא אל הדפוס על ידי הקדש הרב המקובל האלקי כמוהר"ר

25 על חיבור זה עיין: פכטר (לעיל הערה 1), עמ' 398-399.

26 דף 46א.

27 וראה גם ציונו התמוה של מרגליות בקטלוג, הכולל את כל החלקים הללו בתורת "שערי קדושה", בלא כל הבחנה ביניהם: G. Margoliouth, *Catalogue of the Hebrew & Samaritan Manuscripts in the British Museum*, Part IV, London 1935, p. 158.

28 ייתכן כי ציון זה או מעין זה עומד בבסיס הערת המעתיק בכ"י א "עוד זה מצאתי מכתבת ידי הרב המקובל זקני זלה"ה" (דף 14א).

29 והוא נפתח בלשון דומה: "אני הצעיר חיים בן לאדוני אבי כמה"ר יוסף ויטא"ל זלה"ה חיברתי בחיבור זה ליקוטין כל אשר מצאתי מפורד ומפורד בין הספרים בענין השגת האדם בג' מיני השגות" (דף 50א). דוגמה לחלק המופיע בכתבי היד א ו-ב וחסר כאן היא "אגרת הרמב"ן" שאינה מופיעה בפתח הקונטרס בכתבי היד האחרים.

אברהם נ' אשר הי' ותשלום זה לא בא אל הדפוס לרוב קדושתו והנני מעתיקו פה".³⁰ לאחר מכן מופיעה הכותרת החריגה "החלק הד' באופני השימוש" ומיד לאחריה מועתקת רק החטיבה הראשונה המצויה בכ"י א ובכ"י ב, וגם כאן כותרתה היא "השער הא' באופני המעשים".³¹ החטיבה, שקטע מרכזי בה לקוח מכתבי ר' אברהם אבולעפיה, באה בכתב היד לאחר העתקת חיבור ארוך של אבולעפיה, "ספר החשק".³² בדומה לסער שמצינו בכ"י ג, לשאלת ההבחנה בין חטיבות שונות על יסוד בררת המעתיקים, הרי שגם כתב יד זה מחזק את ההשערה כי לחטיבה זו מעמד עצמאי ואין היא תלויה בהכרח ב"חטיבת הליקוטים" הנזכרת, גם לא בסודות אחרים שהשתרבו לשני כתבי היד הראשונים ברשימה זו.

חטיבות שונות או חיבורים שונים?

הממצאים העולים מכתבי היד מובילים אל הצורך להבחין בין שתי חטיבות טקסטואליות עיקריות: האחת – שער א מתוך החלק הרביעי ב"שערי קדושה", שער שעניינו "אופני השימוש" או "אופני המעשה" להשגת רוח הקודש. השנייה – אסופת ליקוטים מדברי מקובלים מוקדמים בנושא "השגת האדם", דהיינו השגת ידע נסתר או נשגב. לבר משתי אלה, אפשר להצביע עוד על כמה קטעים נוספים שאינם שייכים לאחת מן השתיים ועומדים בזכות עצמם, כגון "עניין ההשגה" שנשנים בו קטעים המופיעים לפנינו כמות שהם גם בחטיבת הליקוטים.³³ מעתיק כ"י א הוא אשר מיזג את השתיים לכדי שער אחד, ואף יגע לשחזר בעזרתן – כביכול – את שלושת שערי של החלק הרביעי. השחזור המוטעה הוליד הכלאה ספרותית שלא חיברה היוצר מתחילה. מלאכותיות זו שבה ונגלית בעקבות בחינת כ"י ב (שאוילי אף שימש חומר ביד המעתיק), שבו נבחנות בבירור החטיבות זו מזו, ונתמכת בשני כתבי היד ג וד, שכל אחד מהם שימר חלקים רק מאחת משתי החטיבות ואילו את האחרת לא הכיר. עיון בתוכנה של החטיבה השנייה מאשר מניה וביה את השערתנו הנשענת על מעשי המעתיקים. כך אפשר ללמוד למשל מפסקת הפתיחה לחטיבת הליקוטים, שנעתקה כך בכ"י ב:

30 דף 302א.

31 על כתב יד זה, ראה י' אביב, אהל שם: רשימת כתבי היד אשר באוסף מוסיוף, ירושלים תשנ"ב, עמ' 188, כ"י מס' 211.

32 בכתב היד נזכר שמו של חיבור אחר "ספר חיי העולם הבא", ואולם זיהוי זה שגוי הוא, וראה: מ' אידל, "כתבי ר' אברהם אבולעפיה ומשנתו", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים תשל"ו, א, עמ' 19 (ליד הערה 116); עמ' 65, הערה 2; עמ' 67, הערה 20; ועמ' 342, הערה 48. וכן: M. Idel, *Kabbalah in Italy 1280-1510: A Survey*, New Haven & London 2011, p. 365 n. 8.

33 הכוונה לדברי הרמב"ן ב"שער הגמול" על מאמר חז"ל "עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים" (מ"מ בשעוועל), לפירושו לבראשית יח, א, ולפסקה "כתבו חכמי הפילוסופים בענין הנבואה" המופיעים בדף 14א-ב בכ"י א ושוב בדף 18א. מגיה כתב היד השגיח בכך ולפיכך קיצר בהעתקת המובאה השנייה ואף ציין "ותשלום זה הלשון נכתב לעיל בקונטרס זה [...] המתחיל 'ענין ההשגה' וגו'" (דף 18א). לעומת הצעתנו זו, עיין הצעתה של מרוז (לעיל הערה 8), עמ' 92-113, אשר הבחינה בין שלושה לקטים שונים, במידה רבה על יסוד החלוקה מאת מעתיק כ"י א, שנידונה לעיל.

אני הצעיר חיים חיברתי בחיבור זה ליקוטין כל אשר מצאתי מפוזר בספרים בענין השגת האדם בג' מיני השגות הקטנה שבהן היא החלום. השניה היא לרבר עם אליהו ז"ל הג' היא העליונה שבהן היא התלבשות רוח הקודש. וג' מינין אלו יתחלקו בג' אופנים.³⁴ האופן הא' בתנאים הצריכים שיהיו באדם לשיהיה ראוי להשיג. הב' באופן המעשה להשיגו. ונתחיל באופן הראשון.³⁵

כמה עניינים בהצהרה זו ראויים לתשומת לב מיוחדת. ראשית, המחבר ("ר' חיים") מכנה את החטיבה "חיבור", כינוי שמן הנמנע לייחסו לחלק אחד מתוך חיבור שלם. שנית, הוא מזהיר כאמור על כינוסם של "ליקוטין" מספרים שונים ולא על כוונתו לכתוב כתיבה עצמאית ומחדשת.³⁶ ואכן, כל החטיבה מראשיתה ועד סופה תואמת לחלוטין לתיאור זה והיא רחוקה מאוד מן הסגנון החופשי שבו כתובים חלקיו של ספר "שערי קדושה" אשר הגיעו לידינו. זאת ועוד: לא סביר להניח כי לחיבור שאינו אלא ילקוט כתבים הנפוצים ברובם ייוחס צביון אזוטרי, על אחת כמה וכמה כשהלקט אינו מגלה זכר ל"שמות וצירופים וסודות נעלמות" שמפרסומם חשש המרפס הראשון.³⁷ כמו כן, המחבר מזכיר כאן רק שלוש דרכים להשגה – החלום, גילוי אליהו והתלבשות רוח הקודש, זאת על אף שבספר "שערי קדושה" הוא מורה בפירוש על שתי דרכים נוספות: התגלות נפשות הצדיקים והתגלות המלאכים הנקראים "מגידים".³⁸ "ה' אופני השגה" נודעים גם מן השורות הבודדות מן החלק הרביעי שנרפסו במהד' קושטנרדינא תצ"ד: "רוח הקודש ונשמות צדיקים ומלאכי הנק' מגידי' ואליהו ז"ל וחלום".³⁹ לאור זאת יקשה להניח שבגוף החלק הרביעי תופענה לפתע רק שלוש דרכים, וכהצעתה של ר' מרזו, סביר יותר לייחס את הדברים לשלב מוקדם יותר בתולדות הרעיונות של רח"ו.⁴⁰ ולבסוף, שלושת מיני הנבואה האלה נחלקים, לדברי המחבר, ל"ג' אופנים" – אופנים אשר אינם אלא שניים – ובאמצעותם הוא מבקש לסדר את דבריו. כנגד זאת, אין באסופה זו ולו רמז קלוש לקיומם של "שערים" שונים, כדרך שמצאנו בשלושת פרקיו הראשונים של "שערי קדושה".⁴¹

- 34 ואולי צ"ל: ב' אופנים, שכן הוא מונה מיד שני אופנים בלבד, ובאמת בחטיבה זו יימצאו רק שניים אלה!
- 35 כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 9167, דף 335. מופיע בשינויים קלים בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית Add. 19788, קטלוג מרגליות 749, דף 14ב.
- 36 והשווה דבריו של פכטר (לעיל הערה 1), עמ' 404 הערה 45. ניכר שפכטר לא השגיח בשמונת הדפים האחרונים בכ"י א ולא תיארם, כנראה בשל היבחנם מהדפים שלפניהם. כן ראה: וולפסון (לעיל הערה 21), עמ' 211.
- 37 ואולם, עיין הצעותיהם של פיין ומרזו, הנזכרות לעיל בהערה 21, שביקשו להתמודד עם קביעה דומה.
- 38 שערי קדושה (שם), דף לר ע"א; והשווה גם דבריו בהקדמה לספר, דף ב ע"א; וכן ראה: רח"ו, שער רוח הקודש, ירושלים תרכ"ג, דף א ע"א: "וזה ענין המלאכים המתגלים אל (בני) האדם, ומודיעים אותם עתידות, וסודות, ונקראים בספרים מגידים".
- 39 שערי קדושה (שם), דף לה ע"א. וראה: L. Fine, *Physician of the Soul, Healer of the Cosmos: Isaac*, 296, *Luria and his Kabbalistic Fellowship*, Stanford 2003, p.
- 40 מרזו (לעיל הערה 8), עמ' 94-95.
- 41 וראה לעיל הערה 8.

עם זאת, ייתכן כי ההקדמה הנדפסת לחלק הרביעי, המורה על קיומם של שלושה שערים, אינה מקורית ונוספה בידו האחרת של אדם שעינו לא שופה את הטקסט. אם נכונה הצעה זו, אולי כלל לא נתכוון רח"ו לסדר את החלק במתכונת של שערים – כפי שעשויה להעיד לשונו בהקדמה הכללית לספר – ורק ברור מאוחר נוספה בשמו הצהרה זו. לחלופין, אפשר לטעון כי רח"ו השלים רק שער אחד מתוך שערי המתוכננים של החלק, ואילו כוונתו לכתוב את הדברים "באר היטב בחלק בפני עצמו" יצאה אל הפועל רק באופן חלקי, דהיינו בשער הראשון "באופני המעשה". כיוון זה יוכל להיתמך במבנה הכללי שבו תיכן רח"ו את חטיבת הליקוטים, שם לא הסתפק רק ב"אופן" אחד, ופנה לעסוק גם בתנאי ההשגה.

מכלל האמור עד כה בוקעת ועולה ההשערה כי ברשותנו נותר אך השער הראשון מחלקו הרביעי של הספר וכל היתר – אם בכלל היה בנמצא – ירד לטמיון. למרבה הצער, הליקוטים שקיבץ רח"ו בצעירותו (ועימם היחידות השלמות "סוד המלבוש", "עניין ההשגה", "סוד ההתבודדות" ו"סוד הנבואה") אינם מצמיחים תועלת רבה בשחזור החסר.⁴²

לכד מערכן הביבליוגרפי של המסקנות האמורות, יש בהן תועלת גם בשרטוט קווי התפתחות בנושא חשוב במשנת רח"ו: הדרכים להשגת ידע נסתר. בחיבורים קצרים אלה ניכר כבר עניינו המיוחד של רח"ו בדרכים להשגות שונות וכבר בשלב זה התוודע רח"ו לאופני השגת הנבואה שתיארו מחברים אחרים, וביניהם בעל "ספר חסידים", בעל ספר "ברית מנוחה", רמב"ן, ר' יוסף ג'יקטילה, ר' משה די ליאון, ר' יצחק דמן עכו ור' יהודה חייט. ואם כך, מלמדת "חטיבת הליקוטים" על התעניינותו הרחבה של רח"ו בנושא זה, שהקיפה ספרות ענפה ולמעשה זרמים שונים בקבלת ימי הביניים. "חטיבת הליקוטים" עשויה אפוא לייצג שלב מוקדם, שבו טרם התעניין רח"ו בהתגלויות של מגיד או צדיקים שנפטרו, אולי אף קודם למפגשו המכריע עם האר"י.⁴³ אולם, בשלב מאוחר יותר אימץ אל חיקו דרכים של "שמות וצירופים וסודות נעלמות"

42 זהו המקום להעיר כי השערה זו נשענת על ההנחה שהתעודות ששימרו את החיבור הנחקר אכן עשויות לסייע בעדנו בקביעת גבולותיה של המסגרת הספרותית המקורית, ר"ל זו שיצאה מתחת ידי המחבר (יהיה זה רח"ו או מחבר אחר). כנגד זאת, אפשר גם לקרוא תיגר על ההנחה היסודית ולדון בחיבור בדרגם "הספר הפתוח", כלומר טקסט בעל גבולות גמישים, המזמין את הקוראים להרחיבו ולפתחו. הצעה זו הוצעה לאחרונה על ידי ד' אברמס, תוך התייחסות ביקורתית מיוחדת למחקר כתבי היד בספרות הקבלה, וראה: D. Abrams, *Kabbalistic Manuscripts and Textual Theory: Methodologies of Textual Scholarship and Editorial Practice in the Study of Jewish Mysticism*, Jerusalem & Los Angeles 2010, pp. 429-489.

43 זהו גם השלב שבו שמע רח"ו מפי ר' אליהו די וידאש מסורת מאת רמ"ק על שאלת חלום. כך כותב רח"ו: "העיד לי הרב אליהו די וידאש ז"ל בעל ספר ראשית חכמה בשם רבו הרב משה קורדואירו ז"ל בעל פרס רמונים, שכל הרוצה לידע מבוקשו, ירגיל עצמו בקדושה ובטהרה וביראת חטא ובפרט באותו יום ובלילה אחר שיאמר סדר ק"ש שעל המיטה יתבודד מעט בשכלו בלי הדורות אחרים כלל ואח"כ יהיה ויחשוב בשאלתו עד שתפול עליו השינה וישן. ויהיה בבית יחידי במקום שלא יעיר ולא יקיצו אותו שום אדם ואז ישיבו לו שאלתו בתוך השינה. ויזהר שלא יפסיקוהו ממיטתו"; כ"י לונדון, הספרייה הבריטית 19788, Add. קטלוג מרגליות 749, דף 215. השווה הצעתו האחרת של משה אידל, לקשור את הדברים לתקופה שבה כבר נחשף רח"ו לקבלת האותיות של אבולעפיה: מ' אידל, "ההתבודדות כריכוז בקבלה האקסטטית וגלגוליה", דעת, 14 (תשמ"ה), עמ' 75-76. הזכרת רמ"ק בברכת המתים תואמת לכאורה את עצם מסירת הדברים משמו, ולפיכך יש לאחר את השמועה לאחר מותו בשלהי שנת ש"ל. ועיין גם: פכטר (לעיל הערה 1), עמ' 402. אם אכן גם ר' אליהו לא היה בין החיים, הרי שיש לאחרה בכעוד עשור שנים לפחות, ולהניח שהדברים נאמרו

שמקורם בקבלה הנבואית של ר' אברהם אבולעפיה, ישירות מתוך כתביו וגם בתיווך מורהו ר' משה קורדובירו אשר הושפע מקבלת השמות.⁴⁴ כמו כן, ייתכן כי החל לעסוק בדרכים נוספות להתגלות משעה שנחשף לחיבורים ומסורות מסוג "ספר המשיב", בין אם בדרך ישירה ובין אם דרך מקורות ממצעים.⁴⁵ עינינו הרואות עד כמה נבדל "השער הא' באופני המעשים" ששרד מהחלק הרביעי המאוחר מן "האופן הב' באופני המעשה" שבחטיבת הליקוטים המוקדמת. השוואתם של הליקוטים לשער הוודאי היחיד ששרד מן החלק הרביעי מלמדת גם על התפתחות רעיונית בחיפוש הדרכים להשגת רוח הקודש: הפעם ניכרת זניחה של מסורות רבות למן ראשית הקבלה בספרד ופנייה לקבלה הנבואית ולשיטות הכוללות צירופי אותיות. משום כך, גם אם התבסס שאר החלק במידה כלשהי על האסופה הנרחבת, ייתכן מאוד כי חלו גם בו תמורות מהותיות.

הדפסות "החלק הרביעי" בדור האחרון

כפי שצוין בראשית הדברים, רק בדור האחרון הוחל בהדפסת החלק האחרון בספר "שערי קדושה" מתוך חלק מכתבי היד שתוארו לעיל. עיון קפדני בכל המהדורות שראו אור משנת תשמ"ז ועד היום והשוואתן לכתבי היד מגלים את דבר היווצרו של חיבור חדש – ובמידה רבה "דמיוני" – הזוכה בתקופה קצרה לגלגלים ספרותיים רבי-משמעות. היות שהמדפיסים בימינו כמעט שאינם מלווים את הכרעותיהם הטקסטואליות בדברי הסבר, אין לנו אלא להיסמך על הממצאים ולשער השערות. בהערות על ברורותיהם של מדפיסי החלק החסר בימינו יש לדעתי ערך גם בהדגשת הבעיות הטקסטואליות שנוכרו ברובן לעיל, ועמן התמודדו המדפיסים.⁴⁶

1. ספר שערי קדושה: החלק הרביעי, דפוס צילום, [חמ"ל], ישראל (ירושלים) תשמ"ז

זכות ראשונים בפרסום השער ברבים שמורה למדפיס האלמוני שהוציא לאור בשנת תשמ"ז מהדורת צילום של שבעת הדפים מכ"ב הכוללים רק את החטיבה הראשונה שתוארה לעיל

לאחר שעזב די ודאש את צפת; והשווה דברי מרוז (לעיל הערה 8), עמ' 115. אם נאמרו הדברים קודם עזיבתו את צפת בשנת של"ה, הרי ששלב זה נחתם במקביל לפטירת האר"י ומפעל הכתיבה החשוב של דבריו, שהחל סביב שנת השלושים לחי' רח"ו, דהיינו בשנת של"ג לערך. בעניין העיסוק בהתגלויות הצדיקים שנפטרו בקבלת צפת ובפרט בכתבי רח"ו בקבלת האר"י, ראה: J. Garb, "The Cult of the Saints in Lurianic Kabbalah", *Jewish Quarterly Review* 98, 2 (2008), pp. 203-229.

44 וראה למשל המובאה מדברי רמ"ק ב"שער הצירוף", שרח"ו מביאה בסמיכות לדברי אבולעפיה בס' "חיי העולם הבא": ר' משה קורדובירו, ספר פרדס רימונים, ירושלים תש"ס, ל ג, עמ' תנט.

45 רמ"ק הכיר את "ספר המשיב" והביא ממנו בכמה מקומות, ועל כך ראה: מ' אידל, "עיונים בשיטתו של בעל 'ספר המשיב' – פרק בתולדות הקבלה הספרדית", ספונות, יז (תשמ"ג), עמ' 193-195. בעניין אפשרות היכרותו של רח"ו עם "ספר המשיב", עיין: שם, עמ' 241-243; הג"ל, קבלה: היבטים חדשים, ירושלים ותל-אביב תשנ"ג, עמ' 252-253.

46 הדפסות ספרי קבלה בעולם הישיבות בדורות האחרונים תוארו בכמה מחקרים, וראה בעיקר: י' מאיר, "גילוי וגילוי בהסתור: על 'ממשיכי' הר"ל אשלג, ההתנגדות להם והפצת ספרות הסוד", קבלה, 16 (תשס"ז), עמ' Z. Gries, "The Printing of Kabbalistic Literature in the Twentieth Century", *Kabbalah*, 231-220 (2008), pp. 122-132.

ברשימת כתב יד זה, וכותרתה "שערי קדושה השער הא' באופני המעשה". לאחר מכן צירף העתקה של הדפים בכתיבת ידו, להוציא טבלאות השמות והצירופים. הספר הודפס ללא ציון מקום ההדפסה או המו"ל והוא נלווה ל"ספר השמות" לר' משה זכות, שנדפס במתכונת דומה. בשער ציין המעתיק "חלק זה לא הודפס בספרי שערי קדושה, וגם כאן אינו בשלמות כפי הנראה בסופו", וזאת בלא שהתייחס לטעם להימנעותם של המדפיסים וממילא גם לא הצדיק את בחירתו לחרוג ממנהג זה. ראוי לציין כי מדפיס זה הוא היחיד שהסתפק בהדפסת החטיבה הזאת בלבד, ובוודאי זכות היסמכותו על כ"ב עמדה לו, שבו כאמור מתבררים ביתר בהירות גבולותיו הוודאיים של שרידי החלק הנעלם.

2. כתבים חרשים מרבינו חיים ויטאל, הוצאת ישיבת אהבת שלום, ירושלים תשמ"ח

זמן מועט לאחר הופעתו של דפוס 1, הוציאו לאור הרב יעקב משה הלל והרב נתנאל ספרין, אנשי ישיבת "אהבת שלום" בירושלים, כרך שלם של "כתבים חדשים לרבינו חיים ויטאל". בין השאר הביאו בו את "ספר שערי קדושה – חלק רביעי".⁴⁷ גם כאן נשענו המדפיסים על כ"ב, שלטענת המהדירים עמד גם לפני החיד"א, ואולי כוונתם כי הלה הכיר את החיבור עצמו ולא דווקא את כתב היד הזה.⁴⁸ הפעם הודפסו כל החטיבות של דברי רח"ו המצויות בכתב היד – פרט לספר המובחן "דרך חיים" – והמדפיסים ביקשו לשחזר באמצעותן את "החלק הרביעי", בדיוק כשם שנהג מעתיק כ"א לפניו.⁴⁹ בהדפסה זו (ששגיאות העתקה רבות לא נמלטו ממנה) ניכרות כמה פעולות עריכה ביד רמה, ואמנה כאן רק את המרכזיות שבהן.

תחילה, לאור הקדמת השער שבכל הדפוסים – שאנשי "אהבת שלום" צירפוהו כאן למרות היעדרה מכתבי היד – סודרו כל הקטעים מכ"ב, לפי חלוקה מלאכותית לשלושה שערים ובמקום הצורך תוך שינוי הכותרות המקוריות בכתב היד.⁵⁰ בשל המבוכה נוכח ההפרש שבין ההקדמות ומתוך רצון "למנוע תקלה" נטרף לגמרי סדר הדברים בחטיבות השונות בכתב היד;⁵¹ המאוחר הוקדם וקטעים שלמים באו שלא במקומם.⁵² לאחר מכן, שני הקונטרסים הקצרים "ענין ההשגה" ו"סוד המלבוש" נעתקו ממקומם והוצבו לפני ואחרי אסופת הליקוטין בענייני ההשגה.⁵³ כמו כן, המובאה החשובה מפירוש "החייט" לס' מערכת האלהות בעניין

47 בכרך זה נדפסו החיבורים הבאים: "ספר ברית מנוחה לרבינו האר"י"; "פירוש לספר יצירה", "מאמר פסיעותיו של אברהם אבינו לרבינו האר"י" ו"קונטרס שנות חיים: תולדות ושכחי רבינו חיים ויטאל". על הדפסה זו, ראה י' מאיר (לעיל הערה 46), עמ' 241–242.

48 ראה עמ' 4 במהדורה. וראה חיד"א, שם הגדולים השלם, פודגורה תר"ץ, דף ט ע"א. חיד"א מזכיר כאן בערך "מהר"ר אפרים אלנקוואה" את חטיבת הליקוטין שבה מצטט רח"ו מדברי ר' אפרים, אך אין בדברי חיד"א זיהוי של החיבור עם "שערי קדושה".

49 ראה לעיל, עמ' 3.

50 ראה למשל עמ' א-ב במהדורה זו.

51 בהקדמתו של הרב יעקב משה הלל הוא תולה את שיקולי העריכה ושינוי הסדר ברצון להפכו ל"ספר לימוד" ולא ל"ספר מעשה" ("פתחא זעירא", עמ' 3 [בלתי ממוספר]).

52 ספרין, שהדפיס מיד לאחר מכן את הקדמת "חטיבת הליקוטין", שמכחישה את ההקדמה האחרת העיר על המבוכה אך תלה את העניין ב"כמה טעמים נגלים ונסתרים", וראה שם, עמ' 7 הערה א.

53 ראה למשל עמ' כג, שבו הועתק "סוד המלבוש" כמו היה המשך לסעיפים שלפניו, והפסקה אף סומנה באות

דבקות המחשבה במקום מוצאה, הומרה כמובאה אחרת וגם נוסח העתקתו מדברי רקנטי שובש מאוד.⁵⁴ עיקרו של דבר: בחסות הפולמוס הסמוי על עצם פרסומו של החומר הגנוז, שבא לידי ביטוי בדברי ההקדמה של המוציאים לאור,⁵⁵ נדחק לקרן זוית בירור תוכן החלק, ובדרך שרירותית כמו נולד חיבור חדש שלא נתכן מעולם במתכונת זו.⁵⁶ תפוצתה ומעמדה הפובליציסטי של המהדורה קבעו מסמרות בקרב ציבור הקוראים – המסורתי והאקדמי כאחד – שגילה בה עניין רב.⁵⁷

בשנת תשס"ה שב ונרפס השער פעמיים, ובשני המקרים ביקשו המוציאים לאור לעקור קמשונים וחרולים שעלו בדפוס הקודם:

3. ספר שערי קדושה, הוצאת מישור, בני ברק תשס"ה

על פי עדותם של מוציאי הספר בדברי ההקדמה, זירוז למלאכתם בא להם מהחלטתו והסכמתו של הרב יעקב משה הלל להדפסת דפוס 2.⁵⁸ הפעם נרפס לראשונה "שערי קדושה" על כל חלקיו ושערי, כשנוסף להם "החלק הרביעי" ברובו. גם בהדפסה זו נתקבלה החלוקה הפנימית לשלושה שערים לפי הקדמת החלק הרביעי שבדפוסים, וגם הפעם נוצקו לתוכם חלקים שונים מדברי רח"ו כולל האסופה המוקדמת, אלא שכאן לא נעקרו הפרקים ממקומם המקורי ולא שונו הכותרות. עם זאת, דווקא "השער הראשון באופני המעשים" – אשר על-פי המוצע לעיל הוא החטיבה המקורית היחידה מן החלק הרביעי הגנוז – לא נרפס במהדורה זו, וזאת מן הטעם המסורתי ש"כולו צירופי שמות".⁵⁹ לטענת המוציאים לאור, כתב היר שממנו נעתק

כ' ללא כל ציון של העובדה שמקומו בכה"ל לא יכירנו, בייחוד לאור העובדה שבכה"ל (דף 46א) ציון המעתיק במפורש "עד כאן הועתק מכ"י מהרח"ו וזה"ה", ציון שספרין הגלהו לסוף החיבור כולו בלא צידוק או טעם.

54 שם, עמ' יא-יג.

55 ראה למשל דבריו של הרב יעקב משה הלל בהקדמתו: "והריני בזה מודה, כי להיות ששמעתי שעומדים כמה בני אדם מחוגים שונים רחוקים וקרובים להדפיס הספר הזה, וידעתי שעלולים לעשות באופן שיביא לקראת תקלה, אמרתי עדיף שאקדים להוציא, עם אזהרה והערה זו בראשו, וממילא בעזרת השי"ת ימנע בכך כל תקלה" ("פתחא זעירא", עמ' 3 [בלתי ממוספר]). במוקד הפולמוס, כדבריו בראש הדברים שם, ניצב החשש מהדפסת דבריו של ר' אברהם אבולעפיה, שהעורכים ראו צורך גדול להצדיקו, ועיין גם דבריו של הרב ספרין בהקדמתו: "אקדמות מילין ושריות שותא", עמ' 7 [בלתי ממוספר].

56 בהקדמתו הנזכרת בהערה הקודמת, כותב הרב הלל: "למעשה כמעט ואין בו חדש, אלא לענין הסדר והקישורים, אבל רובו ככולו הוא ליקוטים מספרי גדולי הראשונים המפורסמים והשכיחים ביד כל אדם, המה הרמב"ן והרקנטי והחייט והר"י גיקטיליא וכדומה" ("פתחא זעירא", עמ' 2 [בלתי ממוספר]). על דבריו אלה, ראה:

J. Garb, *Shamanic Trance in Modern Kabbalah*, Chicago & London 2011, p. 51 n. 22.

57 המהדורה נרפסה עוד פעמיים, בשנת תשנ"א ובשנת תשנ"ח. בסוגיית השפעתה על מחקרים מן העת האחרונה, עיין גם: אברמס (לעיל הערה 42), עמ' 62-63 הערה 156. תרגום אנגלי לפי מהדורה זו עתיד לראות אור בקרוב: Shaul Magid, "Between Contemplation and Prophecy: The Fourth Part of Rabbi Hayyim (Calabrese) Vital's *Shaarei Kedusha*", in: Louis Komjathy (ed.) (Forthcoming), *Contemplative Literature: A Comparative Sourcebook on Meditation and Contemplative Prayer*, Publisher TBD.

58 הקדמה, עמ' ט-י; מבוא הספר, עמ' קכ-קכא.

59 וראה: שם, עמ' ז וכן עמ' רעג (בהערה), שבו מפנים המדפיסים את הקורא לדפוס ב שתואר לעיל. מן השער כולו הובאו רק שורות הסיום.

החיבור נמצא "באחת מספריות אנגליה" והיה ברשותו של ר' חיים פרידלנדר. החקירה מעלה כי מדובר בכ"י א, ועם זאת ניכר כי הדפסה זו תלויה תלות רבה במהדורה שיצאה ב"אהבת שלום" (דפוס 2), הנשענת דווקא על כ"י ב, כפי שתלמד למשל החלוקה לסעיפים לפי סדר אלפביתי.⁶⁰ כך אירעה מבלי משים קונטמינציה של נוסח כ"י א. כמו כן, בכמה מקומות הידיים שבאו לתקן נמצאו מקלקלות, ודי לציין את מיקומן התמוה של פסקאות שלמות מחטיבת הליקוטים, כדוגמת דברי ה"חייט" והמובאה מדברי רקנטי.⁶¹ העורך, שמעון ויזר, פתר את בעיית הישנותם של קטעים כשהעתיקם פעם אחת בלבד, ברוח מנהגו של מגיה כ"י א, אשר עמד לפניו.⁶² הוא כינס את הקטעים העצמאיים ("ענין ההשגה", "סוד הנבואה", "סוד המלבוש" וכו') בסיומה של המסכת, החלטה שאין לה כאמור על מה שתסמוך. ייתכן שבחירות אלה נסמכות על שכנועו כי "החלק הזה הוא ליקוט שליט מהרח"ו ממקובלים ראשונים" בהיסמכו על דברי רח"ו בהקדמת החלק הנדפסת (!).⁶³ ואם כן, אפשר שהסגנון הלקטני של "חטיבת הליקוטים" גרר התייחסות מחייבת פחות מצדו של העורך.

4. שערי קדושה השלם, הוצאת א' גרוס, תל אביב [אלול] תשס"ה

בשלהי שנת תשס"ה הודפס הספר בשנית, על כל חלקיו, בהוצאת הרב אמנון גרוס. באופן כללי דומה המתכונת לזו שאומצה בדפוס 2 בהבדל חשוב אחד: הפעם שב ומוקם ה"שער" העוסק "באופני המעשה" בראש החלק (כפי שמצינו גם בדפוס 3), ונדפס בשלמותו ללא דילוג.⁶⁴ לדברי גרוס, הוא נעזר בעבודתו במכון לתצלומי כתבי יד עבריים בירושלים, אך לא ציין את שמות כתבי היד שעמדו לפניו.⁶⁵ עם זאת, אפשר למצוא ראיות רבות לתלותו של גרוס בהכרעות העריכה (כגון החלוקה לשלושה שערים ולכ' סעיפים) ואף בהעתקה שנתקבלו בדפוס 2, אם כי עמדו לרשותו בוודאי גם מקורות אחרים, אולי אף דפוס 3 או כ"י א העומד בבסיסו.⁶⁶ הגהת דפוס 2 לפי כתב היד סייעה למדפיס להשיב על כנן כמה פסקאות ששובשו בכוונת מכון בדפוס 2.⁶⁷ גם כאן, בדומה לדפוס 3, לא נדפס קונטרס "עניין ההשגה" המופיע

60 וכך גם ציין העורך: "אנו מדגישים שיש הבדלים מסויימים בין ההעתקה הנדפסת בזה לבין מה שנדפס שם, אולם בעיקרם הדברים קרובים וכמעט זהים" (עמ' י).

61 פסקאות אלה מופיעות בדף 18א בכ"י א ודף 40ב בכ"י ב, והמדפיס הביאן בעמודים רעז-רפב כסעיף בפני עצמו.

62 ועיין לעיל הערה 33.

63 הקדמה, עמ' כ.

64 גרוס השיב את השער הראשון (שבו מצויות ההעתקות מכתבי ר' אברהם אבולעפיה) למקומו בראש החלק הרביעי, בניגוד להכרעת העריכה בדפוס 2. בעניין צידוק ההדפסה של דברי אבולעפיה, ראה דבריו בעמ' 1-2 במהדורה.

65 עיין בעמוד האחורי בדף שער הספר [בלתי-ממוספר].

66 ראה למשל ההערה "עור זה מצאתי מכתבת ידי הרב המקובל זקני זלה"ה" שהעתיק גרוס בעמ' קפג לפני "סוד המלבוש", אשר אינה מופיעה בכ"י ב, ומקורה בכ"י א, דף 14א. מכאן ראייה להיכרותו עם כ"י א, או לפחות עם דפוס 3 שיצא כמה חודשים קודם לכן.

67 עיין למשל העתקתו את דברי החייט ודברי הרקנטי בעמ' קסד-קסו; וראה בעניין זה דברינו לעיל ליד הערה 54.

בכתבי היד, אולי מן הטעם האמור שרוב דבריו נשנים ממילא בחטיבת ה"ליקוטין".⁶⁸

ערכן של הכרעות המדפיסים המודרניים שביקשו להעמיד חיבור סדור ככל האפשר, ששיקוליהם כאמור אינם ידועים לנו בדרך כלל, בהבלטת מכלול הבעיות הטקסטואליות האופפות את "השער הרביעי" של ספר "שערי קדושה". לבד מן ההדפסה הראשונה, שבה צולם רק חלק א מן השער, הרי שביתר הדפוסים נשתקעו לאיטן הנחות מחקריות שגויות, תוך טשטוש הדרגתי של הבעיות הטקסטואליות. אין בירינו לעת עתה ראיות נוספות שתוכלנה לקבוע אם נתגשמה משאלת לבו של המדפיס הראשון להכמין את החלק האחרון או שמא לא הושלמה כתיבתו מעולם, והעדות – עדות משובשת או עדות שווא.⁶⁹ ואולם, פרק מאלף בתולדות התקבלותם של כתבי ספרות הסוד בדורנו, במפגש שבין מחקר אקדמי וקהילת הקוראים המסורתית, בוודאי יש כאן.

68 ועיין לעיל הערה 33.

69 עם זאת, כדאי להעיר על כ"י סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית (אוסף פירקוביץ השני) EVR II A 159/16, 14 דפים. כתב יד זה כולל רק מן החלק השלישי ב"שערי קדושה", אך סימומו של החלק חריג בהשוואה לדפוסים וכתבי היד האחרים. לא מן הנמנע כי נשתמרה בו עדות לנוסח אחר של הטקסט, שהסתיים בחלק הרביעי, אך לשם כך צריכים אנו לראיה מבוססת.